

Година 3, Број 3—4, Београд, Мај—август 1970. године

О једној песничкој неортодоксној идеји „венчања неба и пакла“, као и о питању шта је „иза културе“ иронија или хришћанско Откривење

II

Све ово што смо рекли, на шта указујемо као на посебности нашег времена, а што нас опет води захтеву разматрања духовних корена, свог почетка, нешто што нисмо у могућности да напустимо без најрадикалнијих последица по структуру нашег ума или начина мишљења, потврђује опет и то да смо заиста на свој начин, реално, у оквиру једне рационалности, изградили свој „народни живот“ на веровању у два подручја — подручје мира или неслободе, добра или зла, што налази и свој израз у речима или симболима „раја“ и „пакла“. На пример, ако стално слушамо, у оквиру наших напора васпитања, потребу да увек и увек, и никада другојачије, треба да говоримо истину, да се залажемо за истину, онда тим увек и увек потврђујемо свој корен разумевања или потребе за истином. Јер истина је појам за слику реалности, све оно што нам долази као стварност, а када њу истражујемо, у сложеним условима развоја саме стварности, онда се ослањамо на нешто што нам је дато, диспозиционо, у

распознавању потребе за истином. Истину идентификујемо са појмом добра, јер сваки недостатак добра уноси неред у поредак наше мисли или у структуру нашег ума. У процесу живота, развоја човека, у процесу његовог усавршавања, уз тежњу за савршењем облицима живота, увек се и увек намеће и питање истине, јер смо брзо дошли до благодати искуства да са ослоном на њу једино се можемо надати бољим условима живота или могућности усавршавања, а што укључује и све богатије знање, обавештења, открића, што је опет све ствар истине. Свесно или несвесно Она је на неки начин „иза нашег рада“ или ослонац нашег развоја.

Познато нам је из историје колико је један дуг историјски период времена протекао без неког посебног човековог напретка, тако да ако га упоређујемо са свим оним што ми данас знамо, лако правимо упоређење о немогућности развоја при облицима мишљења или структури ума дохришћанског човека. Било је нешто суштинско другојачије у свом том дохришћанском времену, у том периоду историје „пре Христа“. Зна-

чајно се коракнуло напред „после Христа“. Долазак Христов значи Откривење, откривење истине, према догматици Цркве, до којег иначе у целом том дохришћанском периоду, и поред свих напора, човек није могао да дође, или да јасније сачледа своје корене, свој ослонац рада и развој. У том смислу ми онда говоримо како је и на који начин хришћанско Откривање „иза наше културе“. Покушаја културе било је више, бројимо и око 21., али успео је само тај иза којег лежи погонска снага хришћанске организације ума.

У оквиру система хришћанског Откривења, на које смо се ослонили у тако успелом подухвату културе као што је наш, налазимо и истине о миру и томе што то није, или о добру и злу, односно о рају и паклу, појмови који се тумаче појмовима блаженства и казне страдањем; нешто што условљује појам греха или последице наше несавршености пред задатком усавршавања. Систем хришћанског Откривења је довољно, колико је потребно, усавршен, ради нашег успелијег сналажења пред задатком рада и достизања савршенијих облика живота. Указује се у оквиру истине Откривења и на ступњеве греха. Наглашавају се и „смртни греси“. У оквиру система Откривења потврђују се појмови „посебног и општег суда“, као и истина о бесмртности или Васкрсењу, али, наглашава се или посебно такође потврђује и раздвојна линија између добра и зла, за вечност, што се изражава и речима или симболима Раја и Пакла. Наглашеност ове раздвојене линије између добра и зла указује како на човеково несавршенство тако исто и потребу односно могућност човековог усавршавања, или задатак усавршавања. Појам слободе, као појам највишег достојанства човека, другојачије се не би могао разумети. Због те чињенице слободе, а у вези са њом и нашег несавршенства, сви наши судови, о нашем савршенству и несавршенству, нису довољни. Због тога је у догматици Цркве и наглашено предочавање „посебног“ и „општег суда“. У догматици се Цркве каже:

Као што праведници одмах после смрти телесне и посебнога суда над њима иду душама својим у небо и удостојавају се блаженства, тако исто пак грешници одлазе душама својим у ад — место жалости и муке, премда, као што први не осећају још потпу-

нога блаженства, тако и последњи до свеопштега суда не трпе потпуно мучење ⁷⁾.

Реч је о праведницима и грешницима, које ипак и у нашим условима несавршеног живота разпознајемо као појмове постојања, јер распознајемо услове живота, потребе за радошћу, коначном тријумфу добра. Због тога се у истој догматици Цркве наглашава и захтев да се поштују праведници са напомињањем да их Бог удостојава „прослављања и на земљи“, а према потврђивању постојања греха указује се на казне које такође почињу овде „на земљи“. Али, због сложених услова човекове несавршености ова раздвојна линија између добра и зла до „посебног и општег суда“ није увек одговарајуће јасна самим људима као ни коначна Истина самог живота. Само се у догматици коначно ипак наглашава да нам је све још овде дато, довољно дато, а што нам је потребно или нам пружа могућност за усавршавање или савлађивање своје несавршености. Дато нам је то баш кроз Откривење, у задатку усавршавања појма слободе. Све се то садржи у чињеници историје. У токовима историје, или процеса живота, учимо о том Откривењу које нам је дато. Учење пре њега није успело. Кроз Откривење смо добили огроман број потребних нових информација, истина, на првом месту о основним питањима живота. То постаје наше основно веровање и условљује квалитет нашег разумевања, нашег живота. У „Цркви која се бори“, како каже православни догматичар, ⁸⁾ захтева се прослављање „светости“ још овде на земљи, али се такође и напомиње да овде, на земљи, у историји, зло неће бити никада у потпуности савладано, то је ствар о којој се доноси одлука изван подручја „наше историје“, али у тајни појма слободе захтева се сарадња борбе да не превлада зло, у том смислу онда се и каже у догматици: „Црква која се бори“.

Највиша достигнућа у људском стваралаштву сведоче о овој борби. Ту су резултати научних напора кроз које се боримо да савладамо си ромаштво, као и дела уметности кроз која се помажемо у припремању, као средства, која и Црква инспирише, у достизању квалитетнијег свог духа ради успелијег разумевања истине живота које су нам откривене.

Познато нам је колико су и најистакнутији научници као и уметни-

ци увек изражавали и своју забринутост хоће ли њихова дела бити заиста увек искоришћена за добро, за развој појма слободе. Сетимо се, на пример Нобела, и његовог напора да се резултат његовог научног рада, динамит, не употреби за разарање људског друштва већ за тријумф добра; или сетимо се романа Достојевског „Зли Дуси“. Уколико је и данас наш технолошки развој све већи, уколико је и све већа забринутост у овом погледу. На томе смо се већ задржали. Или, указали смо на то као на једну историјску истину, она се показује, констатује, сведоци смо је као истине. Богата је то већ дискусија, предмет је разматрања посебно на пољу социолошких анализа. Наравно, предмет је како филозофије тако и филозофије историје и низ других научних интересовања. Међутим, ипак се подвлачи да међу свим наукама „најкорисније поље у свету за разумевање људског живота јесте историја“, како нам каже историчар Алан Нивајнс, истичући да се често и спотичемо око ње, али ипак најсигурнији нам је кључ за разумевање „сложеног света“, за доношење судова, јер се као наука не састоји само у томе да нагомилава изворе или документа, информације, већ се од историчара тражи и стварање, да укаже на истину кроз доношење судова. То је одговоран посао, јер су у питању огромни понори односа, због чега тај рад тражи и посебан нервни напор историчара; мада, истина је увек у питању, јер је „наше незнање неизлечиво, с обзиром да је бескрајно.“ Историчари се онда и увек не слажу у чему се и састоји њихов главни задатак. Често се верује да треба да нам помогне у „обликовању будућности“, а док јој други придодају космички, религиозни или филозофски карактер, каже нам такође Алан Нивајнс, закључујући да је историја ипак коначно акција истраживања „светлости карактера и судбине човечанства“⁹⁾. То је потреба за „историјском светлошћу“, као и сваком другом на сваком пољу научног рада.

Међутим, овај нас историчар опомиње на сву тешкоћу истраживања истине, коју увиђамо тек данас, после филозофских и научних напора Вијема Цемса, Фројда или Ивана Павлова: јер дело великих историјских личности више не можемо да проценимо као раније, као што је то чинио на пример Карлајл, осврћући се са веома упрошћеним погледима на разматрање биографија познатих историјских личности. Данас

видимо да су та питања далеко сложенија, далеко компликованија. У питању је социјална психологија и сви сложени односи реаговања и подстицаја у развоју догађаја и улоге личности у њима. У сваком случају истражује се истина, постоји потреба за њом, због чега оживљавамо прошлост и улажемо напор да „покажемо истину“.

У оквиру тих истина које истражујемо несумњиво да се на првом месту питамо и о реалности тих подручја, као што су реалности добра и зла, као и линије која их дели. Колико је на пример у праву догма Цркве која указује на ова подручја као на подручја „апсолутних реалности“, вечних као егзистенцијалних облика, и када је у питању будућност?

Не откривамо ли баш на подручју историјских истраживања сву реалност егзистенција добра и зла, и њихово присуство и у овом нашем времену највишег успона науке или технологије. Историчар Ханс Кон нам скреће пажњу на сву узалудност нашег оптимизма почетком овог нашег века, који се у замаху свог расположења упоређивао са песимизмом почетком прошлог века. Међутим, сада се испоставља да присуство, у међуљудским, као и међу националним односима, охолости, пакошти, лажи, не оправдава наш оптимизам¹⁰⁾. Закони заиста нису довољни. Из „историје не може да се побегне“. Њена несавршенства нас прате, као и реалности добра и зла: често само у каквом новом облику, да је некада потребно времена да се то распозна. Исто тако један познати књижевник критичар, толико добро упознат са свим сведочанствима о добру и злу преко савремене књижевности, уметности уопште, сасвим одговорно, коначно, каже: „Уловљен си духовима мада не верујеш у њих. Поседнут си демонима, мада је веровање у демоне већ одавно старомодна ствар“¹¹⁾. Ово би биле само напомене, али то сведочанство о реалностима злих духова, добра и зла, затим средстава и циљева у борби на тој линији између добра и зла, не престаје да се изражава, да се констатује како у науци историје, кроз откривање докумената, тако исто и у књижевности, поезији, уметности уопште; што и поставља питање свега што већ и толико чини сам садржај улоге Цркве — за коју догматичар каже да је тај која „се бори.“

Исто тако сви савремени напори за мир такође толико дубоко сведо-

че о реалности ових појмова „раја“ и „пакла“. Сведоче о томе толико реално да је то и садржај ових наших дана и скоро свих главних одлука, без обзира колико се веровало да ли се реалности егзистенција Раја и Пакла могу схватити као реалности са апсолутним континуитетом постојања. Остаје при свему чињеница колико је ово одувек била тема, до данас, највиших остварења у уметности, а колико то опет потврђује као чињеницу историја као наука, јер нам открива толико много догађаја кроз које се изражава ово расположење, или инстинкти љубави и мржње, или свега тога што се крије „из фасаде личности“. То скривено опет најбоље налазимо изражено у добрим делима човековог уметничког стваралаштва. Позитивно је да то већ увиђају и сами савремени политичари који се осећају одговорни за светски мир, јер истичу и потребу уметности у изражавању или писању историје, која опет треба да буде извор потребним знањима у борби за мир. На пример Џорџ Кенан нам каже да и поред тога што су историја и уметност књижевности подељени према подручјима која обрађују, ипак су ове две посебне дисциплине рада уједињене „кроз чињеницу да им је централни задатак да укажу на истину“. Јер право поље мисије историчара било би више онај „спољни део личности“ а поље мисије песника и приповедача све оно што је иза спољне фасаде личности. Џорџ Кенан подвлачи да не само историја као наука, већ и уметност књижевности, тек нас могу снабдевати, заједно, у свом јединству, одговарајућим истинама када је у питању прошлост. Али исто тако и у погледу свега што се догађа. Овај се познати политичар осврће, на пример, на дело Бориса Пастернака, Др Живаго. Џ. Кенан прихвата ово уметничко дело и као дело историје али и уметности, верно према свом периоду историје; јер према личном искуству овог политичара, који је такође обрађивао тај исти период као историчар, и са истим напором стваралачког немира и одговорности:

Историчару је потребан песник као онај који би га опомињао на унутрашњи свет његових личних клиената — као извесна опомена да никада не заборавља да је историчар у додиру са стварним светом, са појавама чији су прави извори личности, са импулсима који су само спољне рефлек-

ције радозналости, нереда, љубави и суровости индивидуалне људске душе¹²⁾.

Да ли постоји у толиком богатству светске литературе и једно веће дело а да не обрађује те „дрхтаје моралне разголићености и беспомоћности човека“, његов „трајни свет инстинкта, љубави, страха и осећања“, демоне који га опседају и анђеле чуваре који га чувају, на шта се осврће Џ. Кенан, и као што одговор добијамо да не постоји, онда колико опет можемо да сматрамо „старомодним“, већ „откада већ“ то што се констатује у догматици Цркве као ствар Раја и Пакла, праведника и грешника, и све у свему питања Суда. Још се и у дохришћанским временима знало и предосећало истина да би без реалности апсолутне егзистенције подручја добра и зла сама „смрт увек била добробит за неваљалца“. Реалност опет хришћанске филозофије о овом питању изражава се и у учењу о апсолутном суду, а што значи да се коначно не можемо да ослонимо на оно што ми „удесимо“ да буде добро или зло, или на линију који човек повлачи између ова два подручја. У хришћанској се догматици на првом месту подвалчи лична одговорност, одговорност односа, а што је и мерило могућности — онога што може да се учини, или шта да организује.

Међутим видели смо како се лако може да запази да и сам живот у целини организовања носи у себи своје поробљивачке тенденције којих само уколико нисмо свесни, којих уколико се не опомињемо, а што је такође ствар личне одговорности, онда се „поробљавамо самим прогресом“. Један сложен процес који нам намеће и идеју баш те неортодоксности „венчања неба и пакла“, управо да упркос својих најлепших тежњи сведоци смо да се кроз њих рађају и без наше жеље најнепожељније последице. На површини историје ово тако изгледа, историчару, али и песнику који опет више посматра историју као историчар, чијем су увиду доступни само један мали број односа, узрока и последица, када лако можемо да будемо заведени на упрошћавање питања односа, како би то изгледало; али сва дубина једног моралног питања или моралног поретка света, сва сложеност историјског процеса, тражи заиста једну дубљу песничку визију у издвајању или указивању на истину.

У почетку се историја и писала само као „поезија“. Видимо да нас

на то опомињу историчари, и када и као политичари желе да што одговорније дођу до истине они осећају потребу за јединством поезије и историје. Открића на пољу психологије нас на то присиљавају такође. Нама је бар то лако разумети, јер без поезије не бисмо могли да разумемо своју националну историју, нити да у њој, заиста без своје народне поезије, постигнемо највише ствари када је у питању одбрана моралног поретка света. Истина, има пуно детаља и у нашој историји, у прошлости, када се могао запазити и по какав догађај за који се може рећи да би био и израз и „венчања неба и пакла“. Сетимо се, на пример, освајања Београда 1806. године, када је српским устанцима у њиховом напору према „рају слободе“ дошла и помоћ од неколицине турских најамника. Налазили су се унутар зидова Београда када је у њима одједном проговорила савест или сећање на своју националну припадност и вероисповест. Пребегли су устаницима из свог пакла. Знајући све пролазе у тврђави Београд били су од највеће или одлучујуће помоћи његовом ослобођењу¹³). Овом догађају био је и савременик песник Вилијам Блејк, који је баш у тим годинама, тог нашег ослобођења, и певао о „Венчању неба и пакла“, о томе да „прихвата Анђела, који је постао Баво, за свог посебног пријатеља са којим чита заједно Библију“.

Несумњиво да и у овом случају можемо да видимо колико и песник, који је опет нешто више или ближе историчару, може заиста да буде од огромне помоћи историчару. Али, како песник увек посматра свет са извесног свог става филозофије или религије, то је и квалитет те помоћи зависан од квалитета или истинитости самог религиозног уверења песника.

У православном богословљу видимо како се и колико тумачи реалност подручја Раја и Пакла, односно добра и зла, према апсолутним појмовима егзистенције добра и зла. Због тога нам изгледа да је ортодоксније говорити о „анђеоско-демонском дијалогу“, као интермецу, између Раја и Пакла, на шта нас упућује филозоф Мартин Бубер, а не о „венчању раја и пакла“, уколико смо ми у могућности да продремо у симболизам поезије песника Вилијама Блејка. Христове речи да није дошао да донесе мир већ мач, указују само на то да није могуће јединство тамо где оно заиста није могуће због

апсолутне подвојености добра и зла, баш због тријумфа мира. Дијалог је онда заиста само интермецо да би оно што није, постало то што треба да буде, да би се једном речју открила истина. А то је напор рада. Прилози нам долазе и од историчара и од песника. Али, како ниједан рад није могуће започети без извесне вере, а што значи и пред-концепција, то је онда несумњиво у питању и само искуство, питање оног основног веровања кроз које се живело. И наши историчари и наши песници несумњиво да су нам ту од огромне помоћи.

У најновијем искуству, ту нас опет песници могу помоћи као и историчари, видимо да напредак технологије, или природних наука, како свуда тако и код нас, не може да интервенише у проблематици ових крајњих слика које треба да нас задовоље када су у питању основи живота као и питање добра и зла. Ту игра улогу нешто друго. Јер, осврнули смо се на забелешке највиших искустава нашег времена кроз која се опомињемо да нам баш од развоја технологије прети опасност од једне нове врсте тираније, много опасније од тираније каквог диктатора или узурпатора власти, јер нас опомињу на „слепе силе историје“.

Једном историчару оне заиста и морају да изгледају слепе, јер их научним путем не можемо да разумемо према ланцу питања узрока и последица. Али, песницима, филозофима и коначно богословима, оне се појављују у нешто јаснијем сазнању као силе са подручја добра или зла, видљиве у „анђеоско-демонском дијалогу“ као интермецу између ова два подручја. Видимо да се и политичари коначно морају да обрате истраживању овог поља, о чему им могу опет дати највише података песници. Али, не осећамо ли при томе да ти песници морају да носе у себи нечег од сталног или основног веровања, нечег од основног распознавања подручја добра и зла, утврђености, нечег што је непроменљиво. Јер подручја добра и зла су непроменљива, у општем процесу мењања свега. У Откривењу је то већ дато, онолико колико нам је то потребно. Сваки покушај да се мења озо што је откривено као непроменљиво манифестује се као иронија. Јер се тим врши покушај повреде моралног поретка света, или тога што је апсолутно утврђено, нешто што игра цилева и средстава не може да превазиђе; али може, у тајни слободе, да се јавља као облик анђеоско-де-

монског интермеца, о чему нам сведоче у изобиљу искуства историчари и песници. Овај интермецо уколико је краћи утолико је прогрес бржи. У питању је у ствари напор, научни напор истраживања, којег контролише дечји ум невиности и песнички занос за добром. Једно јединство кроз које једино и може да се успешно одстрањује насртај запажања да „уколико је добро неактивно да је и активност зла позитивна“, и омогућава раст оног „квасца идеја“, кроз сукоб различитих идеја и суђења, да се доспе до развијене личности, сопственог карактера, на којем и лежи могућност прогреса, како смо то видели да нам каже филозоф историје.

Широм света, обавештавају нас историчари о томе, покушај пропаганде филозофа 18. века да напусти своје духовне основе, свој основац и почетак, није успео. То је и искуство и за нас; као што је и искуство да напор научног истраживања, који се значајно пропагира и у 18. веку, доприноси путу успона развоју појма слободе, или добра, или тога што познајемо као симбол Раја. То су два искуства и њихово венчање је гаранција нашег прогреса; а то је у ствари венчање и искуства науке и искуства нашег народног песника. У питању је народни песник којег је Црква васпитала, отуда и његова снага истине која има карактер универзалности. То је поезија сва изаткана у борби између појма добра и појма зла, праведности и грешности, као и Божије праведности, односно наде у њу. Јер ако данас, у савременој светској књижевној критици, осећамо толику потребу да на првом месту истакнемо оне ствараоце који су израз напора света „просвећеног хуманизма и прогреса слободе“, онда несумњиво да је баш тај свет „реални свет нашег најбољег уметника“, у целокупној нашој култури, а чије је основно веровање догматика Православне цркве.

Ако пак у тој догматици све није лако разумети, о свему имати јасну слику, све подвргнути рационалном разумевању, како ми ову реч уобичајено схватамо, исти је случај и са највећим делима уметности, поезије исто тако, као и филозофије. Јер се ради о напорима разумевања симбола или речи које треба да „стоје“ као ознаке извесних дубина живота, и дубина односа, дубина историје као и будућности, што није лак посао. Подсетимо се Лајонел Трилинга када нам каже да поезију, на при-

мер, треба да се трудимо да разумемо слично музици, треба да је читамо наглас; а не игра ту пресудну улогу да ли смо све у таквој једној песми коју читамо разумели, све тачно шта се у њој казује¹⁴). Исто тако, и догматика, која је највећим својим делом преточена у поезију, у стихире, има заиста у себи веома много поетског; у исто време и доста оног што се одмах не може да разуме, да се о свему има јасна слика. У самој се догматици наглашава да је наш рационални систем сувише ограничен да би могао све истине живота да схвати као свакидашњу уобичајену предметну стварност доступну нашим чулима. Јер дубина односа предметних ствари, доступних нашим чулима, остаје ипак коначно ствар вере, као што то потврђују и сами велики песници или филозофији својим напорима објашњења односа у реалности живота. Али и поред тога увек се напомиње и то да је догма Цркве, у поднебљу Њеног тумачења, довољна да уз одговарајући напор нашег рада разумемо је онолико колико је то потребно за одговарајуће разумевање живота. Она је поднебље у којем се развило и све оно што имамо као најбоље у нашој уметности.

Ту је баш и народна поезија, као део наше историје, нешто што је толико пресудно за разумевање и истраживања најсигурнијих путева у развоју наше културе када је у питању и наша будућност. Јер она је ипак и ствар наше слободе, наших одлука које данас доносимо. Знамо, наша „средњевсковна уметност“, или народна поезија, није везана за овај или онај период времена, већ за универзалне проблеме живота, сва је у понирању у односе између деструктивних и конструктивних снага живота. Она је израз борбе између лажних или комичних победа, ироније, и истина на које указује догматике Цркве. Није потребно да кажемо како је и колико то уствари и суштински сам основ нашег веровања или саставни део нашег националног карактера. Један непрекидан напор у достизању добра или у одбрану добра. Историја нам може заиста пружити ванредна осветљења у свој тој трагици ткања односа између којих се увек налази линија која дели подручје добра од подручја зла.

Једна вечита динамика, али ту је и дар слободе и заслуга мира. Јер ништа боље не гарантује тријумф мира до доследност духовним основама живота, а духовне основе живота разумемо да су те реалности кроз које се изражавао, и на њих у исто време и ослањао, сав напор једне борбе кроз векове за развој појма слободе. Ако се то може да негира,

и у то верује да може, онда је то заиста иронија пред историјом, јер се тим чини покушај промене једне апсолутно утврђене егзистенције подручја добра. Ако, с друге стране, „иза културе“ није појам добра онда то није култура како је ми схватамо као начин живота сагласан са човековим потребама према увек савршенијим облицима живота.

---

7) Макарије, Православно догматичко богословије, Нови Сад, 1895, П део, стр. 333.

8) Исто, 320

9) Allan Nevic, The Telling of a Nation's Story, iz zbirke eseja »Opinion and Perspectives«, ed. by Francis Brown, Boston, 1964., str. 377—385

10) Hans Kohn, A Turning Point, »Journal of the History of Ideas«, April-June 1969, str. 239—290

11) Aileen Pippet, The Art of Leading a Double Life, iz »Opinion and Perspectives«, op. cit., str. 344

12) George F. Kennan, Its' History but Is It Literature? iz »Opinions and Perspectives«, iz »Opinions and Perspectives«, op. cit. str. 386—394.

13) Васа Чубриловић, Карађорђево освајање Београда 1806. год. (Цитирано према једном предавању одржаног у згради Српске академије наука. Цитирамо према сећању.

14) T. S. Eliot talks about his poetry, »Columbia University Forum«, Fall 1958, New York, str. 11—14.